

Una lectura no canònica del *Cant espiritual* de Joan Maragall

Josep Manuel Udina

Departament de Filosofia. Universitat Autònoma de Barcelona

Josep.Udina@uab.cat

Resum

Aquesta breu aportació només vol ser un comentari lliure i personal, no gens canònic, i fins i tot heterodox, del *Cant espiritual* de Maragall. Es tracta d'una glossa que alhora creu poder tipificar el que és i ha de ser el més genuí *tarannà filosòfic*: el tarannà de qui cerca la veritat, de qui només cerca i mai no deixa de cercar la veritat. Si hom cerca, és que *encara no* ha trobat allò que busca; com a cercador, doncs, el filòsof ha de restar lluny del dogmatisme gnòstic (sigui del signe que sigui). Però, si cerca, és que es mou *ja* en la direcció d'una eventual trobada; per tant, el filòsof tampoc no pot fer seva la postura escèptica que ha decidit la impossibilitat d'aquesta trobada. Com el poeta d'un *Cant espiritual* glossat com a *Cant alhora mundanal i espiritual*, el filòsof ha de mantenir-se en la corda fluixa de l'agnosticisme, lluny de la gnosi tant de la transcendència com de la immanència.

Paraules clau: agnosticisme, cientisme, fe religiosa, filosofia, gnosi, mort.

Abstract. *A non-canonical reading of the Cant Espiritual by Joan Maragall*

This brief contribution only tries to be a personal and free comment non canonical and even heterodox of the *Cant espiritual* («Spiritual song») of Maragall. It's a gloss that at the same time wants to typify what is and must be the genuine *philosophical mood*: the mood of the person who seeks the truth, who only and ever seeks the truth. If someone seeks, it means he has *not still* found what he seeks; as a searcher, therefore, the philosopher must be far from gnostic dogmatism (no matter its sign). But if he seeks, it means that he moves *already* toward a possible finding; so the philosopher cannot assume the sceptical attitude that has decided the impossibility of this finding. Like the poet of a «Spiritual Song» glossed as «Worldly and at the same time Spiritual Song», the philosopher must keep himself on the tightrope of agnosticism, far from any gnosi of transcendence or immanence.

Key words: agnosticism, death, religious faith, gnosi, philosophy, scientism.

Com diu el seu títol, aquesta exposició és expressament anticànica. Això de banda, respon a dues circumstàncies diferents. La primera és el moment en què va ser gestada¹. La segona és l'estat d'ànim, o la situació interior de ferma convicció, de qui això escriu, entrat ja en el quart minvant, si val a dir-ho així, de la seva vida. En atenció a la primera circumstància, hom pot comprendre que el comentari que aquí s'oferirà del *Cant espiritual* de Joan Maragall (1860-1911) sigui fet en clau filosòfica, més que no pas pròpiament espiritual; i en virtut de la segona situació, no és tampoc sorprenent que la lectura aquí feta del poema no sigui «cànica», precisament; és a dir, que no estigui d'acord amb la que fóra una lectura més habitual, sempre religiosament o espiritualment «correcta».

És, doncs, per això que cal fer l'advertiment previ següent. L'autor no pretén aquí parlar de Maragall mateix, ni vol cercar de comprendre el pensament o l'actitud que puguin transparentar els seus versos; tampoc no busca de comentar-los en llur objectivitat (si és que en tenen una, i única) ni, encara menys, jutjar-los. Que el lector no esperi de l'autor ni cap judici de tipus formal (relatiu, per exemple, al fet o a la raó que el *Cant espiritual* tingui quatre estrofes tan diverses quant a extensió: de 3, 3, 16 i 23 versos, respectivament) ni cap judici respecte al contingut (intentant determinar, posem per cas, què hi volia dir el poeta, quin era el seu pensament, etc.).

I és que del que es tracta aquí és simplement de prendre el poema com a metàfora (del grec *metà* i *phero*: trans-ferir, portar més enllà d'ell mateix), de fer-li dir allò que potser mai no volien dir els versos en qüestió ni se li podia acudir a llur autor. Bé que alhora, i per respecte envers l'obra poètica i envers el poeta, crec que he de donar a la corresponent metàfora, i amb ella, a aquest article, una mena de subtítol menys heterodox, maragallianament parlant, a saber, «entre la immanència i la transcendència»².

Entre la immanència i la transcendència —o el Cant de l'agnòstic?

En anar a unes exèquies, hom sol rebre una esquila de recordatori, el qual inclou també el Parenostre o, si més no, una part del *Cant espiritual*, escrit a la darrerria de 1910 i principis de 1911, any del traspàs del poeta. Però, en llegir el poema sencer, és possible que hom tampoc no hagi pogut mai deixar de sentir un cert desassossec: el conjunt no sembla del tot espiritual; ni tan espiritual com el seu títol pretén (per què no hauria, el poema, de dir-se més aviat «Cant d'aquest el nostre món sensible?»), ni tan ortodox que escaigui posarlo en esquesles mortuòries de caire religiós.

1. Les pàgines que segueixen van ser redactades inicialment com a primera part d'una breu conferència, el 2006, a l'Ateneu Barcelonès, en ocasió del 25è. aniversari del Liceu Joan Maragall, un grup d'estudi format per professors de filosofia.
2. O bé —podriem dir, anticipant el sentit del comentari del poema— la metàfora de l'agnòstic. És per això que els apartats corresponents a l'explicació d'aquest sentit seran els següents: 1) Les tres «objeccions» de l'ateisme; 2) contra la gnosi: tant la religiosa com la del cientisme.

Tornem a dir el que ja ha estat advertit. No es tracta aquí de parlar del poeta mateix; ni tampoc no es tracta, en absolut, de posar en dubte que Maragall fos cristià, o de discutir fins a quin punt era, o simplement si era, un creient convençut o un catòlic fervent. Del que es tracta és de prendre la lletra mateixa del poema per fer-ne una lectura pròpia. Deixem, doncs, que els versos ens parlin per ells mateixos, de manera que revisquin en nosaltres, com a nova creació (*poësis*, poesia, no vol dir sinó creació) generada per l'obra del poeta en el lector.

Si el món ja és tan formós, Senyor, si es mira [versos 1-3]
amb la pau vostra a dintre de l'ull nostre,
què més ens podeu da' en una altra vida?

Sens dubte, qui parla, ja d'entrada, com ho farà al llarg del poema i també al final, és un creient («Senyor», «amb la pau vostra»); però, simultàniament, a aquest se li escapa el dubte: «Què més ens podeu donar en una altra vida» si ja en aquesta ens doneu el que ens doneu? Si és Déu, el Déu bo i totpoderós, qui ens dona la vida, per què ens l'ha de prendre?, per què ens n'ha de donar una altra si aquesta ja era vida?

1. Les tres «objeccions» de l'ateisme

En molts dels articles de les seves «qüestions disputades» o de la *Summa teològica*, Tomàs d'Aquino acostumava a oferir tot un seguit d'objeccions en contra de la seva pròpia tesi, la qual demostrava tot seguit, per tal de resoldre finalment i consegüentment les esmentades objeccions. No sense sorpresa, tanmateix, a l'hora de fer raonable la mateixa *existència de Déu* (en l'article 3 de la qüestió segona de la part primera de l'obra, l'article de les anomenades «cinc vies») només són dues les objeccions que enuncia en contra d'aquesta existència: dues objeccions, però, que són veritables càrregues de profunditat! La primera objecció és la de l'existència del mal en el món creat; tant si es tracta del mal físic com, sobretot, del mal moral, del mal que l'ésser lliure creat produeix, i en certa manera crea, en el si de la creació: si Déu és bondat infinita, com pot existir el mal al seu costat? La famosa novel·la d'Albert Camus, *La pesta*, plasma literàriament de manera magistral aquesta objecció, pedra d'escàndol per a qualsevol creient conscient de la realitat que ens envolta. La segona objecció presentada per l'Aquinat és la de la ciència, com a possible i més que suficient darrera explicació del funcionament i de l'existència de la realitat.

L'inici del poema que anem llegint reflexivament ens pot dur a preguntar si l'anomenat Doctor Angèlic no oblidava una tercera objecció a la raonabilitat de la creença en Déu, l'objecció a què apunta, ja d'entrada, el *Cant espiritual*: si Déu ens ha donat la vida, per què ens l'ha de prendre per donar-nos-en una de millor? Altrament dit, per què cal morir?, per què hi ha mort? Certament, l'objecció podria ser reduïda a la del mal físic; i, en aquest sentit, l'Aquinat ja

la incloïa. Però un poeta no l'havia de dir en abstracte —«el problema del mal»—, sinó viscudament, com a quelcom que li fa mal de debò... Precisament perquè la qüestió li cou, pot dir ell tot seguit, en una segona estrofa tan breu com l'anterior:

Per'xò estic tan gelós dels ulls i el rostre [4-6]
i el cos que m'heu donat, Senyor, i el cor
que s'hi mou sempre... i temo tant la mort!

Els versos són els d'un enamorat d'aquesta vida, d'aquests ulls nostres, del cos humà —donat, com a humà, pel Senyor— i del nostre cor sempre *inquieta*, que diria Agustí d'Hipona, aquí glossat a la seva manera —quasi fisiològica alhora— pel poeta. I és per tot això que aquest tem tant i tant la mort! Perquè no li agrada gens ni mica, perquè no l'entén en absolut³. I és que no li encaixa, la mort, com a pas necessari perquè la vida no acabi definitivament: a què ve això d'una vida, la nostra, aquí i ara, la que els nostres ulls de carn veuen, i el nostre cos i el nostre cor, també de carn, senten..., i «una altra» vida?

Els primers cinc versos de la tercera estrofa, aquesta ja molt més llarga, només reblen el clau:

Amb quins altres sentits me'l fareu veure, [7-11]
aquest cel blau damunt de les muntanyes
i el mar immens i el sol que pertot brilla?
Deu-me en aquests sentits l'eterna pau
i no voldré més cel que aquest cel blau.

Dit altrament, per què Déu no ens dóna la seva pau, «l'eterna pau», en *aquesta* vida?, per què no en fa, d'ella, una vida eterna, la vida eterna mateixa?

Contínuem, però, ja que no podem aturar-nos a cada racó del poema per treure'n i treure'n, de la seva força de creació, tota la seva riquesa de significat i suggeriment!

Aquell que a cap moment li digué «Atura't» [12-16]
sinó al mateix que li dugué la mort,
jo no l'entenc, Senyor; jo que voldria
aturar tants moments de cada dia
per fe'ls eterns a dintre del meu cor!...

Ara és Faust, amb el seu «Atura't, instant, ets tan formós!», qui ressona en el poema. Hi ressona potser el mateix Nietzsche, amb el seu somni d'un etern retorn que tal vegada no és sinó l'eternització d'un present arribat a plenitud.

3. En això, Maragall i Miguel de Unamuno (1864-1936) coincidien força, encara que no fos només per això que tots dos sentien una admiració mútua i que els unia una sincera amistat. En qualsevol cas, no hi devia ser aliè el fet que Unamuno havia traduït al castellà, el 1900, un altre famós poema de Maragall, «La vaca cega» (1893). Precisament és aquesta composició la que va centrar la segona part de la conferència donada a l'Ateneu Barcelonès, la primera part de la qual és a l'origen d'aquestes pàgines.

I doncs, quelcom equivalent, de nou, al ja esmentat *inquietum cor nostrum* d'Agustí, que exigeix arribar a la plenitud? Tanmateix, es tracta, més aviat, d'un «aturat» recollit com a queixa, com a protesta davant d'aquells que no troben a aquesta vida l'encant que té el fet mateix de viure, i solament volen més i més coses..., i que, per això, l'únic que demanen que s'aturi és la mort (perquè no arribi), en comptes de la vida (perquè perduri, aturant-se si de cas en algun moment de plenitud).

El poeta creu, i viu i sent, que és la vida —la nostra vida (la que veuen els nostres ulls humans, i viuen i senten el nostre cos i el nostre cor de carn!)— la que mereix de ser aturada i, així, perpetuada, sense necessitat que Déu acabi amb ella com a condició per poder fer-ne una altra de definitiva. Per què no és possible una eternitat de la nostra vida, sense necessitat de traspàs? No ho entenc, Senyor, ve a dir-nos el poema. Per què no podem fer eterns els moments plens que també en aquesta vida hi pugui haver? No podria ser i tot la vida sencera un moment etern de plenitud, en lloc d'haver-nos estat donada com a pidolaires de moments plens de què només gaudim en engrunes?

O és que aquest «fe' etern» és ja la mort? [17-22]
 Mes llavors la vida què seria?
 Fóra l'ombra només del temps que passa,
 la il·lusió del lluny i de l'aprop
 i el compte de lo molt i el poc i el massa,
 enganyador, perquè ja tot ho és tot?

Dit altrament: Per què, Senyor, has fet la vida com l'has feta? Una vida que passa, l'ombra d'un temps que també passa, una il·lusió de llunyanies i proximitats, de quantitats i fins i tot d'excessos; però tot això, enganyós, és un tot que ho és perquè res en ell no és. No és la vida, doncs, un somni, una aparença..., si només l'altra és la vida veritable i eterna?

I com si la pregunta no tingués resposta ni per al creient —el tall d'estrofa que s'escau en aquest punt del poema vol ser potser testimoniatge d'aquest *impasse*—, el poeta no té més remei que continuar el seu camí, bé que insistint (ja des del principi de la següent i darrera, desmesurada, estrofa final) en el tema i en la qüestió que planteja des de l'inici del càntic.

Tant se val! Aquest món, sia com sia, [23-27]
 tan divers, tan extens, tan temporal;
 aquesta terra, amb tot lo que s'hi cria,
 és ma pàtria, Senyor; i no podria
 ésser també una pàtria celestial?

Aquesta creació d'espais inabastables i de temps incommensurables —gairebé infinita i eterna, doncs— i que és la nostra «pàtria», la casa de l'ésser humà (el «de carn i ossos», com diria Unamuno; el d'ulls humans, o el de cos carnal i cor inquiet, com ha dit el poeta), aquesta creació, «no podria ser també una pàtria celestial», sense necessitat de passar per la mort? I, talment reblant el clau, una altra pregunta: se'ns poden demanar comptes per estimar la nostra vida

com si fos única, en senyal de protesta davant del fet que no pugui ser definitiva i eterna?

Home só i és humana ma mesura [28-31]
per tot quant puga creure i esperar:
si ma fe i ma esperança aquí s'atura,
me'n fareu una culpa més enllà?

Què són un cel nou i una terra nova, com promet l'*Apocalipsi*, si tenim aquesta nostra pròpia terra i el nostre propi cel..., «i les estrelles»?

Més enllà veig el cel i les estrelles [32-37]
i encara allí voldria ser-hi hom:
si heu fet les coses a mos ulls tan belles,
si heu fet mos ulls i mos sentits per elles
per què acluca'ls cercant un altre *com*?
Si per mi com aquest no n'hi haurà cap!

Ja ha estat dit que no comentàvem literàriament el text. No entrarem, doncs, a valorar si aquest «com» (del penúltim d'aquests versos) és o no és un pur recurs (pur i dur!, pur i pobre recurs) per tal de rimar amb «hom», o si hi ha estat posat amb intenció i, per això mateix, *subratllat*⁴. Limitem-nos a continuar el discurs encetat: si el nostre món —la nostra terra i el nostre cel (i les estrelles nostres)— són *com* són, per què cal un altre món —una altra terra i un altre cel (amb altres estels?)— que sigui d'una altra manera? No podria ser el nostre món *com si fos* l'altre món mateix, la nostra vida *com si fos* l'altra vida, l'eterna? «Si per a mi», crida el poeta, «com aquest» món —el de «coses tan belles»—, com aquesta vida —la dels «meus ulls i sentits»— «no n'hi haurà cap!».

El poeta no ha deixat, tanmateix, de ser el creient que també i alhora és. Però, fins i tot com a creient que retorna en si, tampoc no deixa de preguntar un cop més:

Ja ho sé que sou, Senyor; pro on sou, qui ho sap? [38-40]
Tot lo que veig se vos assembla en mi...
Deixeu-me creure, doncs, que sou aquí.

Deixeu-me creure, Senyor, que sou aquí..., i no només més enllà de la mort! Deixeu-me creure que aquesta vida podria ser l'eterna, sense necessitat de morir, sense haver de passar per l'hora de temença!

I quan vinga aquella hora de temença [41-44]
en què s'acluquin aquests ulls humans,
obriu-me'n, Senyó', uns altres de més grans
per contemplar la vostra faç immensa.

4. Com també prescindirem de les observacions d'alguns crítics relatives als darrers versos del poema, del final del qual Maragall havia quedat insatisfet al novembre de 1910, que corresponen a la reelaboració que el poeta va fer d'aquest final.

2. Contra la gnosi: tant la religiosa com la del cientisme

Com ho era el cèlebre *Proslogion* d'Anselm de Canterbury (que conté el no menys famós i discutit argument mal anomenat ontològic), tot el *Cant espiritual* és una pregària. En efecte, «Si el món ja és tan formós, Senyor...», deia d'ençà del primer vers. I la invocació a Déu s'ha repetit als versos 5, 14, 26 i 38, i torna a donar-se ara com a cloenda. Però alhora, i també un cop més, la mort continua sent titllada d'«hora de temença», hora l'existència de la qual no agrada al poeta. I hi apareixen de nou esmentats «aquests ulls humans» que contemplen les «coses belles» d'aquest nostre món, els ulls del nostre cos de carn i que són el mirall del nostre cor inquiet, també humà i de carn. És a imatge d'aquests ulls que el poeta espera rebre'n «uns altres de més grans»: com els d'ara, doncs; només, però, més grans! Tanmateix, per què ho espera? Doncs, per tal de poder contemplar «la faç immensa» de la realitat i la vida *eternes*. (Recordem que també aquest el nostre món ha estat caracteritzat, en el vers 24, com a «tan *extens*» i «tan *temporal*»; i que, ja en el vers 7, no se sabia —es preguntava— com podrien ser els «altres sentits» de l'altra vida).

En el poema hi ha, doncs, la simultània presència d'una dimensió transcendent (de fe i de pregària) i d'una tossuda afirmació de la immanència (d'aquest món i de la seva bellesa, i dels nostres sentits i del nostre cos): simultaneïtat d'una immanència i una transcendència les quals l'autor desitjaria que fossin una i la mateixa cosa, de manera que el fet que no ho siguin no deixa de semblar-li objecte d'objecció, de causar-li estranyesa i, fins i tot, de fer-li reconèixer ignorància (acabem de referir-nos al «quins altres sentits...?» del vers 7; i en el 38 hem llegit també: «on sou, qui ho sap?»). ¿No deu ser, doncs, per tot això, per aquesta tensa dinàmica entre els dos extrems —l'ací i el més enllà—, que l'autor només pot acabar el poema com ho fa en el seu darrer vers: amb un desig i una esperança, però sense cap afirmació de certesa?

Sia'm la mort una major neixença!

[45]

Maragall no diu, en efecte, que la mort li serà una major naixença. El poeta pot creure-ho, però no ho sap amb certesa de verificació. No ho sap de ciència certa, no ho sap del cert; és a dir, no ho sap. Ho espera i ho desitja, però no en té el saber, no en té la *gnosi*: ell no és cap *sophós* (cap sabedor ni savi) de la transcendència, ni tampoc no és cap *gnostós* (conexedor per ciència infusa o adquirida) de la vida i la veritat *eternes*. És per això que, en el subtítol d'aquest apartat final del comentari a la metàfora que ha estat per a nosaltres el *Cant espiritual*, hem pogut al·ludir críticament a la gnosi —com podíem també haver al·ludit a Pitàgores.

En efecte, hauríem pogut al·ludir a Pitàgores en tant que se li atribueix l'invent del mot «filosofia», com a simple i humil recerca del saber i no com a possessió de la saviesa, que es diria «sofologia». El filòsof no és, doncs, cap savi, sinó que, humilment i senzilla, no passa de ser el qui *cerca* la saviesa; i només pot cercar-la qui no la posseeix ni l'ha aconseguida! Per això hem al·ludit a la gnosi religiosa, a l'actitud i convicció d'aquells gnòstics antics —adversaris, ho

sabessin o no, de la filosofia—, per tal com tenien la pretensió, i estaven segurs, de posseir el coneixement, la saviesa, la veritat; a més a més, per una mena d'inspiració que els feia privilegiats entre la multitud ignorant i d'esperit feble, per immers en la matèria.

Precisament la gnosi religiosa s'ha posat de moda entre nosaltres, de no fa gaires anys, arran del descobriment del ja cèlebre (i, sorprenentment, *bestseller*, segons diuen) *Evangelí de Judes*. Segons aquest, Jesús de Natzareth ja era gnòstic. Sabia que només podia aconseguir l'alliberament ple del seu esperit mitjançant l'anorreament del seu cos (aquest mateix cos tan estimat i exaltat per Maragall!). I va ser per això que el Mestre li havia demanat a Judes —el nou deïxeble predilecte— que el lliurés a les autoritats que volien acabar amb ell. Si alguna cosa és el *Cant espiritual*, ho és tot menys gnòstic. Acabem de veure'l com un Cant a l'esperit en la mateixa mesura que canta els sentits corporals (els ulls, sobretot: els ulls que veuen el món exterior, i no els d'un interior il·luminat, segons la gnosi, no se sap com!). Un Cant que canta, doncs, el cos humà, així com el nostre cor carnal; aquell cor que té, com diria Unamuno glossant Pascal, les seves «raons»: unes raons, les del cor, «que la raó no entén».

Però hi ha també entre nosaltres una altra gnosi, des de fa prou més temps molt de moda igualment, i que es trobava ja de moda en temps de Maragall: la gnosi del cientisme, l'exaltada convicció que l'*única* veritat, la veritat *total*, ve de la ciència i rau en ella, mitjançant els ulls de la verificació, mitjançant la raó de la comprovació (ni que sigui com a falsació) i mitjançant les mans del domini tècnic. Contra aquesta gnosi, d'ara i de fa cent anys, s'alça i s'alçava així mateix el *Cant espiritual*. I ho feia ja en el seu mateix títol —d'*espiritual* decidia el poeta qualificar el seu Cant als sentits, i al cos i al cor humans—, com a preanunci del to de pregària del conjunt: to i pregària que són signe d'un no-refús de la *transcendència* (tot i que pugui no resultar comprensible, a qui el sosté, l'estranyesa de dos mons i de dues vides!), un no-refús que es dóna en el si mateix de tot un exaltat Cant a la *immanència*, a aquest món, a aquest cos i a aquesta vida nostres.

En això venia a coincidir Maragall amb Unamuno, el qual vuit anys abans —també, doncs, a principis del segle passat— ja havia donat a la llum una satírica crítica del cientisme d'aleshores: la tan divertida com tràgica novel·leta *Amor y pedagogía*, amb tots els seus additaments⁵. Si Don Miguel, allora ateu i creient, refusava tant la dogmàtica catòlica, teixida de pures certeses doctrinals, com les ínfules científiques, basades en una exclusivitat purament doctrinària,

5. A la breu novel·la central que donava títol al llibre (de 1903) i que era precedida pel corresponent «Pròleg», Unamuno hi va afegir un «Epíleg», del qual deriven uns ulteriors «Apunts per a un tractat de cocotologia» (del francès *cocotte*: ocellat, ocell de paper), i un darrer «Apèndix», ampliació del precedent tractat en la qual es discuteix el sexe dels esmentats ocellats. Encara que l'obra és directament una crítica de la pedagogia racionalista amb previsions de científica d'aquells temps, els dos darrers afegitons palesen que la sàtira unamuniana es dirigia contra el cientisme en general, en virtut del qual hom podria arribar a pretendre no només d'establir normes rígides per a la construcció d'ocells de paper, sinó fins i tot discernir-ne el sexe!

també podem veure Maragall mantenint l'equilibri en la corda fluixa del sempre difícil agnosticisme: lluny tant del refús de la transcendència com de la seva afirmació certa. O, dit a l'inrevés, tan arrelat en aquest nostre món sensible i temporal, en el nostre cos i el nostre cor humans i terrenals i en aquesta vida mortal nostra, com penjat —suspès en la pregària— de l'esperança i del desig d'un més enllà de la mort: d'una altra vida, que no fos sinó aquesta eternitzada, d'un món nou i una terra nova, que no deixessin de ser aquest món i terra nostres en «una major naixença».

Sempre és difícil l'agnosticisme, ho acabem de dir. I és que el veritable agnòstic no pot menysprear ni el creient ni l'ateu, bé que tampoc no pot combregar ni amb l'un, el qui creu en Déu (i encara menys si és un fanàtic religiós), ni amb l'altre, el qui ha decidit que no hi ha Déu (i encara menys si és un antiteista, predicador ardorós del No-déu i del Sense-sentit). L'autèntic agnòstic no posseeix —fins i tot creu que mai no podrà posseir— el Saber últim i total. No és —ni creu que pugui mai arribar a ser— savi ni gnòstic; ell és simplement *filòsof*, només amic i cercador del saber, un saber i una gnosi plens que ell sap que ni posseeix ni pot posseir. Com a tal, no es tanca, doncs, a la fe, però tampoc no la fa seva. Tampoc no es tanca a la increença, la qual també manté, però només com a possibilitat, tan possible com l'alternativa contrària.

Diguem-ho per darrer cop: no es tractava d'establir que Joan Maragall fos un agnòstic. Però l'ambivalència del seu poema com a pregària —com a pregària que és alhora protesta i queixa inqüestionables— ens ha permès de prendre el *Cant espiritual* com a metàfora, i d'oferir-ne una lectura que el descobreix alhora com a Cant als sentits, als ulls nostres i a aquest el nostre món: com a *Cant alhora mundanal i espiritual*. Oscil·lant entre la transcendència i la immanència, no pot també ser vist com a Cant de l'agnòstic?